

*Куціпак О. В.,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ДІЯ ПРАВОВИХ АКТІВ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЯКОСТІ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні аспекти дії правових актів у контексті правового життя, що надало можливість визначити взаємозв'язок цих явищ.

Ключові слова: дія права, закон, правовий акт, правове регулювання, правовий вплив, правове життя.

Постановка проблеми. Виконання правом своєї соціальної ролі обумовлене його нормативністю. Реалізуючи будь-яку свою функцію, право завжди визначає міру, обсяг належної, забороненої або дозволеної поведінки, визначає правове становище людей та наділяє їх правами та обов'язками у відносинах між собою та з державою.

Актуальність та своєчасність цієї теми зумовлена, зокрема, тим, що розгляд права в аспекті його дії висвітлює головну якість права – здатність здійснювати реальний вплив на діяльність та поведінку людей, а через це здійснювати прогресивні зміни в суспільстві, запроваджуючи цивілізовані взаємовідносини людей та соціальне партнерство.

У вітчизняній та зарубіжній юридичній науці різноманітним аспектам дії правових актів, зокрема, питанням правового регулювання, правового впливу, правореалізації, правозастосування, межах дії правових актів тощо приділялася увага такими дослідниками, як С. Алексєєв, Л. Макаренко, М. Гнатюк, В. Гойман, О. Малько, М. Матузов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабінович, Т. Тарахонич, М. Теплюк, О. Ющик та ін.

Поза тим, залишаються не достатньо дослідженими теоретико-правові аспекти дії правових актів у контексті відображення якості правового життя суспільства, що, власне, і складає мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові акти як форма прояву правового життя не існують хаотично, існує відповідний механізм їх реалізації та дії, який упорядковує правове життя суспільства і сприяє досягненню його високого якісного стану.

Вітчизняна академік Н. Оніщенко зазначає, що дія права – це величезний зріз права, у деякому розумінні функціональна правова система. Вона відображає буття права на різних рівнях: застосовується до окремої особи, суспільних груп, суспільства в цілому. Фіксує своїм змістом усі ті явища, які детермінують процеси експансії права в суспільну практику, категорія «дія права» включає в себе методологічні можливості.

Говорячи про дію правих актів у контексті правового життя, слід підкреслити, що право не регулює все суспільне життя. Багато відносин регулюється іншими правилами-нормами: мораллю, правилами виховання, етикету тощо.

Норми права не регулюють також явища та події, які не залежать від волі та свідомості людей. До них відносяться стан здоров'я людини, явища природи тощо.

Крім того, слід враховувати, що існує сфера «автономії» особистого життя і не втручання з боку органів держави. Інколи виникає теорія «самообмеженості» права у зв'язку із заборонаю втручання в особисте життя громадян із боку органів

держави та посадових осіб. Отже, саме існування права як явища соціальної дійсності передбачає встановлення певних меж його дії [1, с. 3–4].

Межею правового регулювання є деяка «демаркаційна лінія», яка відокремлює сферу правового від не правового та окреслює межі розповсюдження права, його вплив на свідомість людини та її поведінку.

«Власне, – пише А. Васильєв, – існують дві межі, що визначають можливості правового регулювання: верхня і нижня, чи зовнішня і внутрішня».

Верхньою межею правового регулювання виступають об'єктивні природні та соціальні явища, які не залежать від волі та свідомості людини. До природних відносять: стан погоди, стихійні лиха тощо. До соціальних – рівень розвитку економіки, матеріальні умови життя суспільства, рівень культури тощо.

Нижня межа відмежовує сферу правового регулювання від малозначущих відносин, які регулюються звичаями, традиціями, нормами моралі, етики тощо.

Порушення верхньої межі призводить до девальвації права, втрати ним регулюючого впливу на суспільні відносини. Порушення нижньої межі обумовлює посилення державного впливу на особисте життя людей, утиск прав та свобод громадян [2, с. 27].

В. Гойман, досліджуючи межі дії права, доводить, що об'єктивно вони визначаються природою права, а суб'єктивно – психофізіологічними можливостями особи як об'єкта правового впливу. Дослідник пише, що ця проблема в її спеціально-юридичному значенні аналізується з точки зору дій, які не регулюються державними приписами; пов'язані державно-юридичною регламентацією (державним регулюванням) [3, с. 35].

Як справедливо зауважує Д. Керімов, «...неможливо зрозуміти сутність, багатомаття і різноманітний прояв і дію права, не виходячи за його межі» [4, с. 119].

У літературі вказується також на інші межі дії (існування) права – часові, просторові і суб'єктивні. Так, Л. Макаренко пише, що правова система суспільства в цілому, як і її елементи (передусім правові акти), не існують вічно і діють у певних межах, щодо певних суб'єктів, тобто мають часові (темпоральні), просторові і суб'єктивні характеристики. Відповідно будь-який нормативно-правовий акт (закон, указ, декрет, розпорядження тощо) має свої дії в трьох основних вимірах: у часі, просторі та за колом осіб. У першому випадку дія нормативно-правового акта обмежена моментом набрання юридичної сили і моментом її втрати, у другому – певною територією, на яку він поширюється, у третьому – за колом осіб, які підпадають під його дію, тобто в яких на підставі цього акта виникають конкретні юридичні права та обов'язки. Безумовно, усі названі аспекти дії права тісно пов'язані один з одним і відсутність будь-якого з них зменшувала б ефективність застосування нормативно-правових актів [5, с. 62].

У контексті правового життя слід зауважити, що із зупиненням дії нормативно-правового акту правове життя в цілому не припиняє свого руху. Акт, який перестав бути чинним, може вплинути на певну сферу суспільних відносин, що є частиною правового життя, однак не на правове життя в цілому.

Тобто в суто практичному розрізі можна сказати, що дія правових приписів зводиться до того, що суб'єкти права погоджують свою поведінку з велінням держави на основі норм права і вступають у конкретні правові відносини між собою, обізнані зі своїми правами й обов'язками та бажають їх виконувати. Водночас можливості реалізації права громадянами зумовлюються наявністю певних обмежень, що мають віковий, професійний, освітній характер. «Дія права в цьому випадку, – підкреслює Л. Макаренко, – може мати трьохаспектний характер: 1) загальна дія визначає поширення правових приписів на всіх громадян без виключень (наприклад, приписи Конституції України); 2) спеціальна дія передбачає можливість поширення приписів на певну групу громадян (наприклад, положення Законів України «Про пенсії», «Про військову службу»). Метою спеціальної дії є надання спеціального статусу окремим категоріям населення; 3) виключна дія має місце у випадку поширення дії права на певного суб'єкта суспільних відносин у процесі реалізації приписів (як правило, шляхом прийняття правозастосовних актів)» [6, с. 119].

Отже, дія права займає особливе місце в правовому житті, адже як і категорія правове життя, дія права також відображає соціальне буття права. Сутність та соціальне призначення права виявляється в його можливості регулювати поведінку людей. Водночас санкціоновані державою нормативно-правові акти не можуть здійснювати своєї регулюючої функції без складного механізму їх реалізації, який, на наше переконання, необхідно дослідити в контексті дії права.

Вбачається за доцільне зупинитися на теоретико-правових поглядах щодо розуміння дії права.

Так, В. Гойман розглядає поняття «дія права» в таких двох значеннях: 1) у вузькому розумінні – як одного з аспектів дії права, що характеризує втілення сформованих правових можливостей до соціальної практики. Дія права в цьому ракурсі є сукупністю реалізуючих і реалізованих правових можливостей; 2) у широкому – дія права відображає процеси становлення правових можливостей і перехід їх у правову дійсність. Дія права в цьому значенні є сукупністю правових можливостей, що формуються та реалізуються. Дія права, на думку вченого, є проявом соціальної сили права, яка полягає в сумлінному виконанні обов'язків особами, які використовують право, у фактичному досягненні ними значимих результатів [7, с. 22–23].

Досліджуючи дію закону, В. Тихомиров неабиякого значення надає організаційному аспекту і розглядає його в широкому розумінні як взаємопов'язаний ланцюг дій у розвитку організаційної структури державного апарату, з удосконалення стилю діяльності державних та громадських організацій, форм і методів організаційно-масової і структурно-методологічної роботи. Усі ці дії слугують як засобом реалізації законоположень, так і здебільшого – їх другорядним і навіть кінцевим результатом.

Досить вагомим, на думку професора, є також матеріальний аспект дії закону, у межах якого відзначаються його найбільш високі результати. Закон стимулює, породжує такі фактичні дії, наслідки яких є соціально корисними [8, с. 243–244].

Так, закон застосовується і справляє свій регулюючий вплив на суспільні відносини в динамічній соціальній дійсності, і досягнута мета слугуватиме критерієм ефективності дії закону. Деякі дослідники під поняттям ефективності розуміють соціальну ефективність, ступінь відповідності правової норми

об'єктивним закономірностям, близькість до оптимального в цих умовах масштабу поведінки, фактичного результату-цілі. В оцінці ефективності законодавства враховується увесь соціальний механізм дії права, використання всіх видів регулювання [9, с. 25].

Як видно з викладених положень, дія права є явищем, що відбувається в соціумі, тому можна говорити про соціальний аспект дії права і, власне, це є невід'ємною частиною усього процесу правового життя.

У контексті різноманітних аспектів дії закону слід згадати про комплексний механізм дії права, що розроблявся колективом радянських учених, які вирішували питання про систему (механізм) забезпечення законності і виходили з того, що традиційний підхід до цієї проблеми як результату дії гарантій, з одного боку, не враховує негативного впливу, а з іншого – того, що будь-яка гарантія виявляється в дії конкретних факторів, вплив яких не завжди буває позитивним [10, с. 96].

Аналіз юридичної літератури свідчить, що з достатньої кількості термінів та понять, які вище розглядалися, придатними для визначення дії права, є такі: правове регулювання, правовий вплив, реалізація права.

В. Кудрявцев справедливо вважає, що дія права безпосередньо пов'язана з правовим впливом, оскільки впливає на свідомість і поведінку людей, а через них – і на широке коло суспільних відносин за допомогою неправових засобів (психологічних, ідеологічних та ін.). Інакше кажучи, при правовому впливі відповідність поведінки суб'єктів приписам правових норм досягається без використання спеціальних правових засобів і механізмів, тобто без виникнення і здійснення правовідносин, без встановленої обов'язкової процедури застосування норм права тощо [11, с. 30]. М. Гнатюк терміну «дія» надає більш широкого значення, ніж «реалізація», пояснюючи, що поняття «реалізація» зазвичай використовується в розумінні саме впровадження в життя офіційно закріплених юридичних норм [12, с. 88]. Т. Тарахонич також пише, що термін «дія права» є ширшим за змістом, ніж поняття «реалізація права». Категорія «дія права» відображає всі можливі форми та сфери прояву права, характеризує його в процесі формування, сприйняття його індивідуальною та масовою свідомістю, а також у процесі його реалізації в практичній діяльності суб'єктів [13, с. 48].

Отже, говорячи про дію права в контексті правового життя стає очевидним, що ці два динамічні явища тісно взаємопов'язані і цей взаємозв'язок полягає в тому, що:

а) дія права є невід'ємною складовою правового життя, адже якщо право не виконуватиме свого призначення в житті суспільства, якщо воно не буде дієвим та реальним, то й не можна говорити про правове життя як таке, принаймні в тому його розумінні, що характеризує правове життя як рух;

б) правове життя є динамічним явищем, про нього не можна говорити в статичному розумінні; так і поняття «дія права» показує динамічний його характер, тобто існування правових актів саме по собі ще не є показником дії права;

в) правове життя відбувається в соціумі, тобто передусім воно є різновидом соціального життя, відповідно й ефективна дія права, включаючи механізм правового регулювання, сприяє упорядкуванню відносин між суб'єктами на основі правових норм і надає правовому життю відповідної динаміки та здоров'я;

г) певний рівень якості правового життя є показником рівня дії права, а точніше – показником ефективності законодавства.

Окрім того, говорячи про дію правових актів як фактор відображення якості правового життя з метою поглибленого розуміння цього поняття, не можливо залишити поза увагою

розгляд таких суміжних категорій, як механізм правового регулювання та правовий вплив.

У юридичній науці щодо механізму правового регулювання існує широкий спектр його розуміння. Так, О. Скакун під механізмом правового регулювання розуміє систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок [14, с. 494].

Є. Арсен'єв і Н. Вітрук розглядають механізм правового регулювання як спеціальний юридичний вплив об'єктивного та суб'єктивного права, всієї системи юридичних засобів на суспільні відносини з метою досягнення певних результатів [15, с. 52].

Натомість іншу думку має С. Алексєєв, який аналізує механізм правового регулювання в аспекті здійснення основних етапів (регламентування фактичних суспільних відносин, дії правових норм і реалізації прав й обов'язків суб'єктами правовідносин) [16, с. 33–34].

Нормативною основою методів правового регулювання є юридичні норми, які являють собою загальнообов'язкові правила поведінки та встановлюють для суб'єктів відповідні юридичні права та обов'язки.

Л. Макаренко підкреслює, що регулювання життя суспільства за допомогою правових норм полягає не лише в спрямуванні розвитку нових суспільних відносин, а й охороні існуючих, які відповідають потребам суспільства. Це здійснюється за допомогою трьох основних способів правового регулювання: дозволів, заборон і зобов'язань. Вказані способи, зокрема, визначають відповідну форму правореалізації [17, с. 35].

Реалізація ж права є складним процесом, що зумовлює поєднання основних способів правового регулювання (дозволи, заборони, зобов'язання), різних видів правових норм (уповноважуючі, забороняючі, зобов'язуючі) та форм реалізації права (дотримання, виконання, використання) [18, с. 55].

Необхідним елементом механізму правового регулювання є правовідносини, оскільки саме в них індивідуалізуються положення відповідної правової норми, конкретизуються суб'єктивні юридичні права й обов'язки певних суб'єктів, їх повноваження і юридична відповідальність. Отже, правовідносини в механізмі правового регулювання утворюють певну систему і лише таким чином вони забезпечують переведення загальних розпоряджень норм права в суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки.

Акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків – це фактична поведінка суб'єктів правовідносин, що пов'язана із здійсненням (реалізацією) суб'єктами своїх прав і обов'язків.

Предметом правового регулювання можуть бути тільки ті суспільні відносини, які об'єктивно за своєю природою можуть підлягати нормативно-організаційному впливу і потребують такого впливу, що здійснюється за допомогою юридичних норм і всіх інших юридичних засобів, які утворюють механізм правового регулювання [19, с. 153–154].

На суспільні відносини право у вигляді правових актів справляє безпосередній вплив, діючи на вольову поведінку суб'єктів. Впливаючи на суспільні відносини, право сприяє виникненню нових відносин, усуває небажані, які суперечать розвитку правового життя суспільства.

Існуюча в державі система суспільних відносин постійно потребує правового впливу. Форми і методи цього впливу змінюються залежно від суспільних потреб.

Правове регулювання слід відрізнити від правового впливу. У юридичній літературі під правовим впливом розуміють ре-

зультативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою власне правових засобів (норм права, правових відносин, актів застосування права) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу) [20, с. 286].

З огляду на соціальне спрямування права в юридичній літературі говориться не просто про правовий вплив, а про соціально-правовий вплив, який є каналом інтеграції правового в суспільне життя на усіх можливих рівнях, у тому числі і на рівні ідей та переконань.

Зауважується при цьому, що вплив є складним процесом, дією, що є результатом взаємодії багатьох факторів, які у своїй сукупності формують кінцевий результат, що характеризується категорією ефективності права [21, с. 296].

Висновки. Отже, з огляду на вище викладений аналіз, ми дійшли висновку про розуміння дії права передусім як дії правових актів, що включає в себе:

- а) їх практичну реалізацію в усіх її формах (дотримання, виконання, використання, застосування);
- б) механізм правового регулювання, що є сукупністю юридичних засобів, які регулюють суспільні відносини;
- в) правовий вплив, оскільки право впливає на свідомість і поведінку людей, на усі сфери суспільних відносин за допомогою неправових засобів: психологічних, ідеологічних, виховних тощо.

Література:

1. Оніщенко Н.М. «Територія» права (деякі аспекти дії права в умовах демократичного розвитку) / Н.М. Оніщенко // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 4. – С. 3–7.
2. Васильєв А.В. Теория государства и права : [курс лекцій] / А.В. Васильєв. – М. : Флинта, МПСИ, 2006. – 230 с.
3. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В.И. Гойман. – М., 1992. – 487 с.
4. Правовая система социализма : в 2-х кн. / отв. ред. А.М. Васильєв. – М. : Юрид. лит., 1987–. – Кн. 2 : Функционирование и развитие. – 1987. – 326 с.
5. Макаренко Л.О. Деякі особливості дії права / Л.О. Макаренко // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики : зб. наук. статей / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 62–66.
6. Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / Л.О. Макаренко ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 191 с.
7. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В.И. Гойман. – М., 1992. – 487 с.
8. Тихомиров Ю.А. Теория закона / Ю.А. Тихомиров. – М. : Наука, 1982. – 256 с.
9. Дробязко С.Г. Эффективность законодательства в создании материально-технической базы коммунизма : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / С.Г. Дробязко. – Мн., 1969. – 44 с.
10. Обеспечение законности в деятельности органов внутренних дел / под ред. В.В. Лазарева, В.С. Афанасьева, Н.Л. Гранат. – М. : Юрид. лит., 1993. – 245 с.
11. Личность и уважение к закону: социологический аспект / отв. ред. В.Н. Кудрявцев и др. – М. : Наука, 1979. – 285 с.
12. Гнатюк М.Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / М.Д. Гнатюк ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – 211 с.
13. Тарахонич Т.І. Загальнотеоретичні аспекти реалізації права /

- Т.І. Тарахонич // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики : зб. наук. ст. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2006. – С. 45–48.
14. Скаун О.Ф. Теория государства и права : [учеб. для вузов] / О.Ф. Скаун ; Ун-т внутр. дел. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.
15. Арсеньев Е.В. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма / Е.В. Арсеньев, Н.В. Витрук. – М. : Просвещение, 1983. – 198 с.
16. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М. : Политиздат, 1966. – 211 с.
17. Макаренко Л.О. Реалізація права в контексті мети правового регулювання / Л.О. Макаренко // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : зб. матеріалів II Міжнародної науково-практич. конф. / укладачі: Б.В. Новіков, Т.О. Чепульченко та ін. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – С. 34–36.
18. Пархоменко Н.М. Норма права як важливий регулятор суспільних відносин / Н.М. Пархоменко, І.І. Лисюк // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : зб. матеріалів II Міжнародної науково-практич. конф. / укладачі: Б.В. Новіков, Т.О. Чепульченко та ін. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – С. 54–56.
19. Тарахонич Т.І. Правове регулювання та реалізація прав і свобод людини та громадянина / Т.І. Тарахонич // Проблеми реалізації прав свобод людини і громадянина : [монографія] / кол. авт. ; за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 153–154.
20. Комаров С.А. Общая теория государства и права / С.А. Комаров. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Манускрипт, 1996. – 316 с.
21. Тарабукін О.Ю. Мотиваційна форма соціально-правового впливу / О.Ю. Тарабукін // Альманах права. Свобода, рівність і гідність в правовій теорії та юридичній практиці. – Вип. 4. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2013. – С. 296–299.

Куципак О. В. Действие правовых актов как отражение качества правовой жизни

Аннотация. В статье исследуются теоретические аспекты действия правовых актов в контексте правовой жизни, что дало возможность определить взаимосвязь этих явлений.

Ключевые слова: действие права, закон, правовой акт, правовое регулирование, правовое воздействие, правовая жизнь.

Kucipak O. Effect of legal acts as a reflection of the quality of legal life

Summary. The article examines the theoretical aspects of legal acts in the context of legal life that gave the possibility to determine the relationship of these phenomena.

Key words: action, rights, law, legal act, regulation, legal impact, legal life.